

Maandag 1 november 2021

TivoliVredenburg – Hertz – 20.00 uur

ENSEMBLE

DE FORMULE

Floor Le Coultre viool

Laura Lunansky viool

Sofie van der Schalie altviool

Rogier Tamminga cello

Rik Kuppen piano

Kenza Koutchoukali regie

Vera Selhorst vormgeving en kostuums

Dmitri Sjostakovitsj 1906 - 1975

Pianokwintet in g opus 57 (1940)

Prelude: Lento

Fugue: Adagio

Scherzo: Allegretto

Intermezzo: Lento

Finale: Allegretto

Noot vooraf - achtergrond bij een bijzonder concert

Deze voorstelling is samen met regisseur Kenza Koutchoukali gemaakt rondom het pianokwintet van Dmitri Sjostakovitsj en ging tijdens de muziekzomer van Nationale Jeugdorkesten Nederland in 2019 in première. Gevangen in de Formule gaat over eenzaamheid en hoe je tijdens een zoektocht naar jezelf heen en weer geslingerd wordt tussen extatische hysterie en depressieve isolatie. De muziek springt van wanhopige smeekbedes naar houterig poppenspel. De pianist is de anonieme poppenspeler wiens gezicht verborgen blijft en zijn emoties worden verbeeld door zijn vier poppen: de strijkers. De pianist symboliseert ons allemaal, je uiterlijk vertoon is als tralies tussen de samenleving en je ware aard. Kan deze jas uit of is de prijs van kwetsbaarheid te hoog?

Toekijken is medeplichtig zijn. Het publiek wordt tijdens de voorstelling geconfronteerd met wat ze aanricht en heeft directe invloed op de Formule: de kwetsbaarheid op de planken wordt genadeloos bekeken.

Sjostakovitsj - tussen modernisme en conservatisme

Dmitri Sjostakovitsj' Pianokwintet in g opus 57 was bij zijn première in 1940 in het Moskouse conservatorium een groot succes. Vanzelfsprekend was dat niet, want de componist was in 1936 na de uitvoering van zijn Vierde Symfonie en zijn opera *Lady Macbeth van Mtensk* bij het stalinistische regime in ongenade gevallen. Stalin had de voorstelling van de opera vroegtijdig en geërgerd verlaten. Te modernistisch vonden de Sovjet-cultuurmagnaten en te onbegrijpelijk voor het volk. Tot dan toe was Sjostakovitsj' muziek modern en brutaal, gekruid met scherpe dissonanten en uitdagende ritmes. Zijn werken vertoonden, zoals zijn opera *De Neus* (naar Gogol), grotesk-satirische trekken. Hij liet zich inspireren door Bartók en Stravinsky en de nieuwste Parijse stromingen. Sjostakovitsj componeerde ballet- en filmmuziek en voorzag in zijn levensonderhoud als begeleider van stomme films. Hij interesseerde zich voor de ideeën van dadaïsten, futuristen en surrealisten, de industriële technologie en de Bauhaus architectuur. Was zijn creativiteit in de roerige jaren twintig niet ingeperkt – hij was immers al een internationaal bekende componist – vanaf 1936 worden de teugels wel aangetrokken.

Wonderkind, kameleon en enigma

Sjostakovitsj werd geboren in 1906 als zoon van Poolse ouders in Sint-Petersburg. Beide ouders waren musicus, vader speelde piano, gitaar en zong, moeder was een opgeleide pianiste. Van haar kreeg hij de eerste pianolessen. Hij viel al vroeg op door zijn pianistisch talent, zijn snelle notenlezen, fotografisch geheugen en absoluut gehoor. Sjostakovitsj was een wonderkind. Met zijn examenstuk, de Eerste Symfonie uit 1924/25 – hij was toen 18 jaar oud – maakte hij zo veel indruk dat hij toen al als veelbelovendste componist van Rusland gold. Eerste uitvoeringen van de symfonie door Bruno Walter in 1926 in Berlijn en daarna in de Verenigde Staten zorgden voor een internationale reputatie.

Na het éclat rond zijn *Macbeth*-opera in 1936 en Stalins verontwaardiging, is Sjostakovitsj' stijl veranderd en vonden steeds meer klassieke elementen ingang in zijn muziek. Hij heeft zich niet helemaal gehouden aan de opgelegde regels. Maar wanneer hij weer problemen met de censuur kreeg, schreef hij tussendoor ook propagandistisch werk, zoals *Gedicht uit het vaderland* (1947) en *Het lied van de bossen* (1949). Sjostakovitsj' muziek is gemeten naar de westerse avant-garde na 1945 een anachronisme. Sjostakovitsj is een kameleontisch componist, zijn muziek is noch klassiek noch modern, beweegt zich stilistisch in een moeilijk definieerbaar tussengebied. Dit hangt ofwel samen met de artistieke spagaat die hij in de voormalige Sovjet-Unie moest maken, ofwel met zijn – volgens sommige tijdgenoten – ondoorzichtig karakter, of allebei. Wat betreft Sjostakovitsj' persoonlijkheid spreekt een interview van de Duitse journalist Gerd Ruge uit

1959 tot de verbeelding. Hij beschrijft een nerveuze, weinig spraakzame man met achter zijn dikke brillenglazen angstig rondwalende ogen. Locatie: een grijs kantoor in een deprimerende socialistische systeembouwwijk. Zowel de kunst als de persoon Sjostakovitsj stellen ons tot op heden voor raadsels. Was hij een meeloper of heimelijke dissident, tegenstander van het regime, zoals gesuggereerd wordt in het omstreden boek van Solomon Volkov uit 1979, hetgeen enkele jaren naar Sjostakovitsj' dood verscheen? In 1981 schreef de Russische muziekjournalist Alexander Abramov: 'Sjostakovitsj bleef tot aan zijn dood een raadselachtige persoon. De meeste mensen in zijn omgeving die hem bijna dagelijks zagen, wisten van hem minder dan van Goethe en Michelangelo. Het was iedereen duidelijk dat je zijn officiële uitspraken niet voor 99 procent kon geloven. Wat dacht hij over zichzelf en de tijd waarin hij leefde? (...) Steeds werd hij gevraagd om zijn memoires te schrijven – hij klapte dicht, weigerde. 'Luistert u naar mijn muziek, daarin is alles gezegd.' Hoe het ook zij, ongetwijfeld laat Sjostakovitsj juist door haar dubbelzinnige karakter unieke muziek achter.

Hommage aan Bach, met vleugjes Haydn en Schubert

Zoals in het begin vermeld was Sjostakovitsj' pianokwintet zeer succesvol en behoort tot op heden tot zijn meest gespeelde kamermuzikale werken. De première vond plaats in de kleine zaal van het Moskouse conservatorium in november 1940. Het werk werd uitgevoerd door het Beethoven Kwartet en de componist zelf achter de piano. Het kwintet won de met 100.000 roebel gedoteerde Stalin Prijs. Sjostakovitsj stelde het geld ter beschikking van de armen. In tegenstelling tot zijn werken uit de twintiger, begin dertiger jaren, die een episodisch-scenische opbouw vertonen – vergelijkbaar met een filmverhaal - oriënteert de componist zich in zijn pianokwintet op een klassieke vormindeling. De delen luiden *Prelude: Lento, Fugue: Adagio, Scherzo: Allegretto, Intermezzo: Lento* en *Finale: Allegretto*. Daarnaast maakt de componist ruimschoots gebruik van polyfone technieken, contrapunt en fuga, zodat het werk in delen overkomt als een hommage aan Bach. Zo verhouden zich het van een dramatische inleiding voorziene deel I en het *attacca* aansluitende deel II als preludium en fuga tot elkaar. Speels, uitdagend, doorspekt met felle harmonieën en volksaandoende ritmes presenteert zich het scherzo. Daarop volgen een wederom polyfoon uitgewerkt langzaam deel en een sprankelende finale waarin de geest van Wenen, Haydn en Schubert rondwaart. Het kwintet eindigt optimistisch in helder G majeur. Maar op de keper beschouwd overheerst in het werk een trieste, soms zelfs wanhopige stemming en zijn de trage delen verreweg de langste en meest doorwrochte. Ook in zijn pianokwintet toont Sjostakovitsj zich een componist tussen aanpassing en verzet, modernisme en conservatisme. Zijn stem is een van de meest authentieke uit een donkere

periode van Rusland. Sjostakovitsj' oeuvre wordt gekenmerkt door een grote kennis van de muziekgeschiedenis en het muzikale handwerk. En juist het tweeslachtig karakter van zijn muziek in stijl en expressie maakt haar zo bijzonder. De componist behoort daarom tot een van de meest interessante toonkunstenaars van de twintigste eeuw.

Christiane Schima

Ensemble de Formule is een groep ambitieuze musici die bijzondere concertervaringen creëert met grenzeloze liefde voor muziek, samenspel en verwondering. Het ensemble streeft ernaar om de wereld te blijven ontdekken door zichzelf vragen te stellen en neemt de muziek graag onder de experimentele loep.

Voor elke voorstelling wordt een uitgebreid concept gemaakt, gebaseerd op grondige analyse van het werk en verdieping in hun persoonlijke interpretatie. Door met artiesten uit een andere kunstdiscipline te werken creëert de Formule voor het publiek en zichzelf een frisse kijk op het repertoire.

Het ensemble is sinds 2019 Ensemble in Residence bij Festival Classique, en was in 2018 tijdens de Grote Kamermuziekprijs winnaar van zowel de Eerste prijs als de Publieksprijs. In juni 2019 maakten ze samen met choreograaf en danser Samir Calixto de voorstelling *An Overgrown Path*. Ook ontwikkelden zij met regisseur Kenza Koutchoukali een theatrale voorstelling rondom het pianokwintet van Dmitri Shostakovitsj.

Het ensemble wordt gevormd door vier flexibele, succesvolle en jonge musici: Laura Lunansky, Sofie van der Schalie, Rogier Tamminga en Rik Kuppen. Allemaal zijn ze bezig zichzelf te ontplooiën op diverse wijzen, waarbij kamermuziek een belangrijke hoeksteen vormt. Ze spelen niet alleen pianokwartetten maar ook andere mogelijke bezettingen, zoals strijkkwartet, pianotrio, strijktrio, viool-, altviool- en cellosوناتen. Dit geeft de beschikking over een enorm repertoire en een grote afwisseling tijdens uitvoeringen. Het leuke van een formule is dat de ingrediënten kunnen variëren, als de samenstelling maar juist is.

Deze productie is in 2019 tot stand gekomen in opdracht van Nationale Jeugdorkesten Nederland en in première gegaan tijdens de NJO Muziekwinter Gelderland 2019.

De Formule is zeer dankbaar voor de ondersteuning van de Nationale Jeugdorkesten Nederland bij het ontwikkelen van deze voorstelling.

Geïnspireerd op de voorstelling 'Gevangen in de Formule'. Deze voorstelling is in 2019 in première gegaan tijdens de muziekwinter van Nationale Jeugdorkesten Nederland.